

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

Son 11 Jild 4

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 11 (4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холикулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

Саидов Сарвар Атабулло ўғли – катта илмий ходим, Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази, илмий тадқиқотлар бўлими.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Хожаев Азизхон Саидалоҳонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулов Жамолиддиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудири;

Носирходжаева Гулнора Абдукаххаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилевич – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Аҳмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Эргашев Икром Абдурасулович – юридик фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Каюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шохид Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Караматдиновна – психология фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабобовна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Лутфиллаев Ҳамидилло Муродиллаевич</i> “ЖАВОҲИР АТ-ТАФСИР ЛИ ТУҲФАТ АЛ-АМИР” АСАРИНИНГ МАЗМУНИ ВА ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ ҲАҚИДА	12-17
<i>Эгамбергенов Ҳайтбой Ҳамидулло ўғли</i> ТОШ ДАВРИ АҲОЛИ МИГРАЦИЯЛАРИ (ЎРТА ОСИЁНИНГ ЖАНУБИЙ, ЖАНУБИЙ-ҒАРБИЙ ВА ҚУЙИ АМУДАРЁ ҲУДУДЛАРИ МИҚЁСИДА)	18-25
<i>Esonov Ziyodbek Yuldashevich</i> ҚО’ҚОН ХОНЛАРИ СУЛОЛАСИНИНГ ГЕНЕОЛОГИК ТАҲЛИЛИ	26-31
<i>Mamatqulov Bekzod</i> О’ЗБЕКИСТОНДА XX-АСРНИНГ 20-40-ЙИЛЛАРИДА СANOAT TARMOQLARINING RIVOJLANISHI VA KADRLAR TARKIBINI SHAKLLANTIRISH JARAYONLARI	32-38
<i>Asadova Ra’no Baymanovna</i> О’ЗБЕК- HIND MUNOSABATLARINING YANGI BOSQICHGA KO’TARILISHI: HAMKORLIK ISTIQBOLLARI	39-42
<i>Saidova Raxima</i> О’ЗБЕКИСТОН ВА ИТАЛИЯ MUNOSABATLARINING ME’YORIY-HUQUQIY MANBALARI	43-48
<i>Ortiqov Yosin Abdulboqiyevich, Ergasheva Ra’no Muzaffarbek qizi</i> AFROSIYOB ARXEOLIGIK YODGORLIGINING O’RGANILISH TARIXI	49-55
<i>Iriskulov Bekzod Jaxongirovich</i> TURKISTON GENERAL-GUBERNATORLIGI BYUDJETINING SARFLANISHIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR	56-60
<i>Mirsoatova Sayyora Turg’unovna</i> QOYATOSH SURATLARIDA IBTIDOIIY DAVR IQTISODIIY HAYOTINING AKS ETISHI	61-66
<i>Лухмонов Шахзод Сайфиддин ўғли</i> ВЛИЯНИЕ ДЕНЕЖНОЙ ЭМИССИИ В 1918-1920 ГОДАХ НА СОЦИАЛЬНО- ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЖИЗНЬ НАРОДОВ ТАССР	67-71
<i>Axmedov Bekzod</i> SOVET HOKIMIYATI TOMONIDAN O’ZBEKISTONDA QORAKO’LCHILIKNI RIVOJLANTIRISH TADBIRLARI.....	72-75
<i>Mamatov Jasurbek Qodirqul o’g’li</i> NAMANGAN VILOYATI ZIYORATGOHLARINING AHOLINING IJTIMOIIY HAYOTIDAGI O’RNI (UYCHI TUMANI DEVONA BUVA ZIYORATGOHI MISOLIDA)	76-80
<i>Saidaxmatov Sharifbek Toshpo’latovich</i> SURXONDARYO VILOYATI SANOATINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASINING ASOSIIY YO’NALISHLARI	81-88

Ибрагимов Рахмон Зиёдуллаевич

ТОШКЕНТ ВОҲАСИ ПАЛЕОМЕТАЛЛ ДАВРИ ЖАМИЯТИ ТАРАҚҚИЁТИДА ТАБИИЙ
РЕСУРСЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ 89-93

Akrorov Botir Bakhodirovich

ДОГОВОРНО-ПРАВОВАЯ БАЗА СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И ИРАНА
В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ 94-99

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Tursunov Bekmuxammad Omonovich

IQTISODIYOTDAGI TARKIBIY O'ZGARISHLAR SHAROITIDA SANOAT KORXONALARI
RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASH MEKANIZMI TAKOMILLASHTIRISH 100-108

Muxitdinova Kamola Alisherovna

«OLMALIQ KON-METALLURGIYA KOMBINATI» AJDA ISHLAB CHIQARILADIGAN
MAHSULOTLARNING SANOAT KORXONALARIDA QO'LLANISHI 109-115

Madraximov Qaxramon Egamberganovich

INNOVATSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH ORQALI IQTISODIY BARQARORLIKKA
ERISHISH YO'LLARI: XORAZM VILOYATI MISOLIDA..... 116-125

Кетманов Авазбек Маликович

КИЧИК БИЗНЕС МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРИ САМАРАДОРЛИГИ ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ
ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ 126-134

Xolmirzayev Abdulxamid Xapizovich

KAMBAG'ALLIKKA QARSHI KURASHISHNING OMILLARI..... 135-142

Bahriddinov Jahongirbek Ravshanjon ogli

MARKET MECHANISMS, METHODS OF PRICE FORMATION IN THE SYSTEM OF MARKETING
OF GOODS AND SERVICES 143-152

Ilhamova Zarnigor Po'latjon qizi

MINTAQA TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI MARKETING TIZIMINI
TASNIFI 153-160

Sharipov Komil

MINTAQAVIY KAMBAG'ALLIKNI KAMAYTIRISHDAGI KICHIK BIZNESNING ROLI 161-170

Rajabov Navruzbek Azimjonovich

MAISHIY XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANISHI VA KAMBAG'ALLIKNI
QISQARTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI 171-179

Mirzaeva Shirin Nodirovna

SUPPORT AND DEVELOPMENT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP IN
UZBEKISTAN..... 180-187

Pardayev Rasulbek Islomovich

TURIZM XIZMATLARI SIFATINI BAHOLASHNING USULLARI VA ULARNING
TAHLILI 188-196

Bahodirov Shohruh Bahodir o'g'li

SANOAT KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI BOSHQARISH
XUSUSIYATLARI 197-202

Рахимов Бахромжон Ибрахимович

ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ 203-209

Zakirova Gulnora Mirzalievna, Madaminov Abdulaziz Anvarjon o'g'li

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA EKSPORT VA IMPORT SALOHİYATI (NAMANGAN
VILOYATI TAHLILIDA)..... 210-216

Hasanov Ilkhom Isakovich

IMPROVING THE FINANCING MECHANISM OF THE SCIENTIFIC SUPPLY SYSTEM IN THE
AGRICULTURE OF UZBEKISTAN..... 217-221

Ibragimova Nilufar Ziyadullayevna

CHAKANA SAVDO KORXONALARIDA XIZMATLAR KO'RSATISHNING
XUSUSIYATLARI 222-227

Maxmudov Jasurbek Ergashevich

INNOVATION IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINI MOLİYAVIY
JIHATDAN QO'LLAB-QUVVATLASH TAHLILI 228-233

Ravshanov Nodirjon Begalievich

TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI
OSHIRISHNING AHAMIYATI 234-243

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Murtozayev Shahobiddin Baxriddinovich

SHIHOIDDIN SUHRAVARDIY FALSAFIY QARASHLARIGA IJTIMOY-SIYOSIY
VAZIYATLARNING TA'SIRI 244-248

Qutlimuratov Sardorbek Rustamovich

XORAZM JADIDLARI MA'NAVIY MEROSINING YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLARINI
VATANPARVARLIK VA BAG'RIKENGLIK RUHIDA TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI..... 249-254

Saburov Jaloliddin

XVIII-ASR OXIRI VA XIX-ASR BOSHLARIDA BUXORO AMIRLIGIDA ILM-FAN VA MADANIY
HAYOT RIVOJI 255-260

Jabborov Ikromjon Jumaniyozovich

NAJMIDDIN KUBRO TA'LIMOTIDA "KOMIL INSON" TARBIYASI VA UNING AXLOQIY VA
MA'NAVIY YUKSALISHGA OID G'OYALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 261-265

Saidkulov Nuriddin Akramkulovich

FORMATION OF PERSPECTIVES REGARDING SOCIETY'S STABILITY 266-271

Adilov Zafar Yunusovich

MAHMUD AZ-ZAMAHSHARIY QARASHLARIDA SUV VA SHIFOBAXSH
MEVALAR MASALASI 272-277

Yuldashev Farrux Abdurakhmanovich

ON THE QUESTION OF THE UNIQUE ROLE OF THE PRINCIPLES OF HUMANITY AND
PATRIOTISM IN THE DEVELOPMENT AND STRENGTHENING OF THE FUTURE OF THE
YOUNG GENERATION 278-282

Ganiyev Baxodirjon Sodiqjonovich

TADBIRKORLIK MADANIYATINING SENSUALISTIK VA AKSIOLOGIK XUSUSIYATLARINING
IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI 283-287

11.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI*Baxronova Dilrabo*

PROTOTURKIYLARNING AMERIKA QIT'ASIGA KO'CHISHI: LEKSIK PARALLELLIZM VA ETIMOLOGIK-SEMANTIK TADQIQ 288-295

Daliyeva Madina

DETERMINANTS OF COGNITIVE MODELING OF POLYSEMY OF LINGUISTIC TERMS IN ENGLISH, UZBEK, AND RUSSIAN LANGUAGES 296-300

Paluanova Khalifa

STRATEGIES FOR ENHANCING PRAGMATIC COMPETENCE IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION (SLA) THROUGH EFFECTIVE APPROACHES 301-306

Равшанов Махмуд

СЕМАНТИКА ГЛАГОЛОВ В «ДИВАНИ ЛУГАТ-ИТ ТУРК» МАХМУДА КАШГАРСКОГО 307-311

Bekbergenova Gulaim Aijarıkovna

SEMANTIC CLASSIFICATION OF ENGLISH AND KARAKALPAK ANTHROPOCENTRIC PROVERBS 312-318

Normamatov Farrux Komiljon o'g'li

MURAKKAB USLUBDAGI ASARLAR XUSUSIYATLARI VA UNDA FORMALIZM YONDASHUVI 319-322

Gulamova Dilobar Imamkulovna

ADABIYOT DARSLIKLARDA EVFEMIZMLARNING QO'LLANILISHI VA TAHLILI 323-326

Xolmuxamedov Baxtiyor

TERS LUG'ATLARNING ASOSIY XUSUSIYATI VA ULARNI TUZISH METODIKASI 327-334

Chorieva Iroda Kurbonboevna

KASALLIK NOMLARI VA BELGILARI KELTIRILGAN INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARINING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI 335-339

Ganiyeva Orzigul Xayriddinovna

XX ASR AMERIKA REALISTIK QISSACHILIGIDA POETIK KONSTRUKSIYA: SHAKL VA MAZMUN MASALASI 340-345

Расулова Камола

ПОНЯТИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ. ВИДЫ АВТОРСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ 346-353

Омонов Турғунбой

“СУҒУРТА” ТЕРМИНИНИНГ ЛИНГВИСТИК ТАЪРИФИ 354-358

Хакбердиева Сайёра Фармоновна

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ОБЪЕКТИВИЗАЦИЯ ФРЕЙМА «МАТЬ» И «ОТЕЦ» В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ 359-364

Xolmirzayev Baxtiyor Mirzamahmudovich

IJTIMOIY-SIYOSIY ASAR TARJIMASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 365-370

Gubaydullin Artur Faridovich

CHALLENGES OF TRANSLATION IN TERRY PRATCHETT'S "GOOD OMENS" 371-376

Abdullaeva Sevara Makhsudaliyevna

EMOTIVE INTENSIFIERS OF ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES 377-381

Baymuradova Gulbaxar Chari Qizi

SURXONDARYO VILOYATI FITOTOPONIMLARINING STRUKTURGRAMMATIK

TAHLILI 382-385

Yuldasheva Nigora Baxodirovna

INGLIZ VA O'ZBEK PAREMIYALARINI O'RGANISHNING AKSIOLOGIK JIHATLARI 386-390

Quljanova To'lg'anoy Shodiyor qizi

ABDUVALI QUTBIDDIN SHE'RIYATIDA POETIK OBRAZLAR TAHLILI 391-396

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

Рузметов Хайрулла

ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ МАНСАБДОР ШАХСЛАРИНИНГ
КОНСТИТУЦИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИГИ 397-402

Ачилова Лилия Илхомовна

ТУРИСТИК ХИЗМАТЛАР КЎРСАТИШ БЎЙИЧА ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ
МУНОСАБАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ УНИФИКАЦИЯСИ ЧЕГАРАЛАРИ
РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА 403-410

Abdubannayev Umidjon

AXBOROTGA BO'LGAN INSON HUQUQLARINI TA'MINLASHNING
RIVOJLANISH BOSQICHLARI 411-421

Халиқулов Комолиддин Носирович

ХОРИЖИЙ ДАВЛАТ СУДЛАРИНИНГ ҚАРОРЛАРИНИ ТАН ОЛИШ ВА ИЖРО ЭТИШДА
ДАВЛАТ СУВЕРЕНИТЕТИ МАСАЛАЛАРИ 422-427

Тўраев Жавоҳир Усмон ўғли

ХОДИМЛАР МЕҲНАТ ҲУҚУҚЛАРИГА РИОЯ ҚИЛИНИШИ БЎЙИЧА ДАВЛАТ НАЗОРАТИ ВА
ТЕКШИРУВИ ТУШУНЧАСИГА ОИД НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР 428-433

Элмурзаев Билолиддин Нурмон ўғли

ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ТЕРГОВЧИНИНГ ПРОЦЕССУАЛ
МУСТАҚИЛЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ 434-439

Djumaniyazova Dilfuza Kamalovna, Shayakubov Shomansur Shakabilovich

IJTIMOIIY HAVF GURUHIGA KIRUVCHI YOSHLAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARGA
QARSHI KURASHISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBA 440-446

Алиев Асилбек Кадирович

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ (СОЦИАЛЬНЫЕ) ПРЕДПОСЫЛКИ И КОРНИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ
АЗАРТНЫХ ИГР СРЕДИ НАСЕЛЕНИЯ 447-451

Нодирахон Абдурахманова

РЕГУЛИРОВАНИЕ ФИНТЕХА И КРИПТОВАЛЮТ: ОСНОВНЫЕ ВЫЗОВЫ И ПРАВОВЫЕ
АСПЕКТЫ 452-462

Ғайбуллаев Соҳибжон Ғайбуллаевич

РЕПО БИТИМЛАР – ТАЪМИНЛОВЧИ БИТИМ СИФАТИДА УМУМИЙ ТАВСИФ 463-469

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Xusanova Mohira

OLIY O'QUV YURTLARIDA TALABALARNI BAHOLASH SHAKLINI
TAKOMILLASHTIRISH 470-479

<i>Берикбаев Алишер Аликулович</i> ТАСВИРИЙ САНЪАТ ФАНЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ИЛҒОР ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯСИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ	480-483
<i>Yusupova Shoxista Alimjanovna</i> TALABALARNING TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIDA IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	484-489
<i>Yakubova Nafisa Odilyanovna</i> CHIZMACHILIK DARSLARIDA TALABALARNI IJODIY-KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH	490-494
<i>Musirmanov Shohboz Usmon o'g'li</i> TURIZM SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASHDA AMALIYOT VA NAZARIYANING PEDAGOGIK UYG'UNLIGI	495-500
<i>Suvankulov Umid Ilxom o'g'li</i> MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA PEDAGOGLARNING DISKURSIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI	501-505
<i>Ibragimov A'lamjon Amrilloevich</i> O'QITUVCHILARNI UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHGA KOGNITIVFUNKSIONAL YONDASHUV	506-518
<i>Jo'rayeva Feruza Baxtiyor qizi, Mavlonov Shaxzod Shahobiddin o'g'li</i> TA'LIMDA KOMMUNIKATIV INNOVATSION VOSITALAR VA ULARNING IMKONIYATLARI	519-524
<i>Siddiqova Shahnoza Ahmedovna</i> SCIENCE XALQARO BAHOLASH TADQIQOTLARINING O'ZBEKISTONDA BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINING TABIIY FANLAR SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIRI	525-529
<i>Xoliqov Nasriddin Abdikarimovich</i> MILLIY IQTISODIYOT RIVOJLANISHINING SHARTI SIFATIDA TA'LIM, FAN VA BIZNESNING O'ZARO ALOQALARI MAZMUNI	530-534
<i>Javliyeva Shahnoza Bahodirovna</i> TA'LIM SIFATIGA YO'NALTIRILGAN O'QUV MATERIALLARINI YARATISH MODELİ	535-539
<i>Jumaboev Nabi Pardaboevich</i> TA'LIM SIFATIGA YO'NALTIRILGAN O'QUV MATERIALLARINI YARATISH MODELİ	540-545
<i>Kayumov Erkin Kazakbayevich</i> THE IMPORTANCE OF FINE ARTS IN SHAPING STUDENTS' PERCEPTION AND CREATIVITY	546-550
<i>Khojamqulov Rasulbek Kurban ugli</i> THE NEED TO DEVELOP COMPETENCY OF FUTURE ENGINEERS USING COMPUTER GRAPHICS	551-555
<i>Latipova Gavhar Shavkat kizi</i> TARIX YO'NALISHI TINGLOVCHILARI UCHUN KREATIV SALOHİYATNI RIVOJLANTIRISH DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA	556-564
<i>Ernazarov G'olibjon Ne'matovich</i> ATROF- MUXITNING YUKORI XARORATIDA MUSHAK FAOLIYATI	565-568

Received: 31 October 2024
Accepted: 5 November 2024
Published: 15 November 2024

Article / Original Paper

MAIN CHARACTERISTICS OF REVERSE DICTIONARIES AND THEIR COMPILATION METHODOLOGY

Kholmukhamedov Bakhtiyor,
Researcher at Samarkand State University

Abstract. As is known, a reverse dictionary is a dictionary in which words are arranged not alphabetically, but by their meaning or sense. In traditional alphabetical dictionaries, the user searches for a word by its spelling, on the contrary, in a reverse dictionary, the user searches for a word by its meaning or description. This article describes the main features of reverse dictionaries, the method of their creation.

Keywords: dictionary, lexicography, types of dictionaries, reverse dictionary, printed dictionaries, electronic resources, online dictionaries.

TERS LUG'ATLARNING ASOSIY XUSUSIYATI VA ULARNI TUZISH METODIKASI

Xolmuxamedov Baxtiyor,
Samarqand davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ma'lumki, ters lug'at so'zlar alifbo tartibida emas, balki izohi yoki ma'nosi bo'yicha tartiblangan lug'atdir. An'anaviy alifbo lug'atlaridan foydalanuvchi so'zni imlosi bo'yicha qidiradi, bundan farqli o'laroq, ters lug'atda foydalanuvchi so'zni ma'nosi yoki tavsifi bo'yicha qidiradi. Mazkur maqolada ters lug'atlarning asosiy xususiyatlari, ularni tuzish metodikasi xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: lug'at, leksikografiya, lug'at turlari, ters lug'at, bosma lug'atlar, elektron manbalar, onlayn lug'atlar.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I11Y2024N48>

Kirish. Dastlabki ters lug'atlar o'rta asr arab leksikografiyasiga oid bo'lib, XIII-XIV asrlarga tegishli. Yevropada qofiya lug'atlari sifatida XVIII asrlarda keng tarqalgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida sof lingvistik ters lug'atlar ommalashdi. Bu lug'atlar ko'proq qadimiy tillar – qadimgi hind, qadimgi fors, qadimgi yunon tillari lug'atlari edi. XX asrning 60-yillariga kelib zamonaviy tillar: rus, rumin, arman, italyan, ingliz, nemis, fransuz, portugal va boshqa tillarning ters lug'atlari nashr etildi [4].

Ters lug'atlarning boshqa lug'atlardan ajralib turuvchi ayrim xususiyatlari bo'lib, ularni quyidagicha tartiblash mumkin:

1. Ma'no bo'yicha qidirish. Ters lug'atlarning asosiy afzalligi so'zni uning ma'nosi yoki tavsifi bo'yicha qidirish imkoniyatining mavjudligidir. Bu lug'at, ayniqsa, foydalanuvchiga ma'lum bir ma'noni ifodalashga qiynalsa, yoki fikrni bila turib, lekin kerakli so'zni aniq bilmasa, uni topishda foydali va qulay.

2. Lug'at boyligini kengaytirish. Ters lug'atlar o'xshash yoki yaqin ma'noga ega bo'lgan muqobil so'z va iboralarni taklif qilish orqali foydalanuvchiga o'z lug'at boyligini kengaytirish

imkonini beradi. Bunday hollarda, ayniqsa, sinonim yoki antonimlarni qidirishda qulaylik seziladi.

3. Kontekst bo'yicha qidirish. Ters lug'atlar foydalanuvchiga muayyan kontekst yoki vaziyatga mos keladigan so'zlarni topishga yordam beradi. Misol uchun, agar foydalanuvchi tuyg'u yoki holatni tasvirlash uchun so'z izlayotgan bo'lsa, teskari lug'at berilgan kontekstga mos keladigan turli xil variantlarni taklif qilishi mumkin.

4. Til o'rganish. Ters lug'atlar chet tillarini o'rganishda foydali vosita bo'lishi mumkin. Ular foydalanuvchiga o'z ona tilida o'xshash ma'no yoki ekvivalentga ega bo'lgan so'zlarni topishga yordam beradi. Bu leksik ko'nikmalarni rivojlantirish, tilni tushunish va undan foydalanishni yaxshilashga yordam beradi.

5. Ijodiy jarayonda manba. Ters lug'atlar o'z matnlari uchun xilma-xil va noodatiy so'zlarni izlayotgan yozuvchi va ijodkorlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ular o'z fikr va g'oyalarini aniqroq va original tarzda ifodalashga yordam beradigan so'zlarni qidirishda ters lug'atdan foydalanishadi.

Ters lug'at so'zshakllarni grammatik belgilariga ko'ra tartiblash imkonini beradi. Masalan, -ning bilan tugagan barcha otlar bir qatorda tiziladi. Xuddi shunday -roq bilan tugagan sifatlar, -moqda bilan tugagan fe'llar va h. Ters lug'atlar oldqo'shimchalar ahamiyatli bo'lgan Hind-yevropa yoki turkiy tillar oilasiga mansub tillar uchun nihoyatda ahamiyatli bo'lmasa ham, so'z yasovchi qo'shimchalar yoki shakl yasovchilar muhim ahamiyatga ega tillarda ko'proq yaratiladi.

Tarkibiga ko'ra ters lug'atlar indeks-lug'at (odatiy lug'atga ilova sifatida yaratiladi) yoki mustaqil ters lug'atlarga bo'linadi. Ayrim ters lug'atlarda grammatik pometaga ega bo'lgan qo'shimcha axborotlar ham kiritiladi.

Ters lug'atlar morfologiya, fonologiya, morfonologiya va boshqa sohalardagi tadqiqotlarda qo'l keladi. Matnshunoslikda matnni rasshifrovkasida, kompyuter lingvistikasida matnlarga avtomatik ishlov berishda qo'llaniladi.

Ters lug'atlar turli formatlarda, jumladan bosma kitoblar, elektron manbalar va onlayn lug'atlar shaklida taqdim etilishi mumkin. Ular so'z qidirishga muqobil yondashuvni taqdim etadi va foydalanuvchiga ularning ma'nosi yoki tavsifi asosida tegishli so'zlarni topishga yordam beradi.

V.V.Kukanova qalmiq tili ters lug'atini yaratishda materiallarni til korpusidan olish imkonini shunday izohlaydi: "Korpus ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish va modellashtirish uchun ajoyib vositadir. Korpusning yaratilishi qalmiq tilshunosligida yangi ufqlarni ochadi, masalan, qalmiq tilining izohli lug'atini, chastotali, ters lug'ati, moslik lug'atlarini va boshqalarni yaratishda qulay manba bo'lib xizmat qiladi" [3].

Bundan xulosa qilish mumkinki, ters lug'atda so'zlar so'zshaklning oxiridagi qismga ko'ra tartiblanib, ular bir turkum yoki grammatik kategoriyaga mansub bo'lmasligi tabiiy.

Asosiy qism. Ters lug'at u yoki bu manbadan kerakli birliklarni ajratib olish va ishlov berishda qo'llanadi. Agar tadqiqotchini -iq bilan tugagan sifat qiziqtirayotgan bo'lsa, ters lug'atdan bunday birliklarni osonlikcha topish va ular ustida turli tahlillarni olib borish mumkin. Bu bilan qo'shimcha va o'zak chegarasida hosil bo'ladigan turli morfologik jarayonlar (tovush o'zgarishi yoki morfotaktika)ga tavsif berish imkoni ham yaraladi.

Ters lug'atlarning boshqa jihatlarini R.V.Baxturina va I.A.Melchuk ishlaridan batafsil o'rganish mumkin [1]. L.T.Kinjabayevaning rus tili ters lug'atlarini shakllantirish tamoyillari haqidagi maqolasida ham mazkur masala atroflicha yoritilgan [2].

Ters lug'atlarni yaratishning bir necha usullari mavjud bo'lib, quyida ularning eng samaralilari haqida to'xtalamiz:

1. Qo'lda yaratish. Bu usul ma'no yoki tavsif bo'yicha tartiblangan so'zlar ro'yxatini qo'lda tuzishni o'z ichiga oladi. Leksikograf va tilshunoslar so'zlar va ularning ma'nolari o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun tadqiqotlar olib borishi va matnlarni tahlil qilishi mumkin. Keyin ular har bir qiymat yoki tavsif mos keladigan so'zlar ro'yxati bilan bog'langan ters lug'at yaratishadi.

2. Kompyuterda so'zlarni qayta ishlash. Kompyuter algoritmlari va dasturiy ta'minotidan foydalangan holda, ters lug'atlar avtomatik ravishda yaratilishi mumkin. Bu usul katta hajmdagi matnni tahlil qilish, so'zlarning ma'nolari va tavsiflarini ajratib olish va keyin ularni tegishli so'zlar bilan bog'lashni o'z ichiga oladi. Bu tabiiy tilni qayta ishlash texnikasi va mashinani o'rganish algoritmlari yordamida amalga oshirilishi mumkin.

3. Mavjud lug'atlardan foydalanish. Ayrim lug'atlarda so'zlarning ma'nolari va tavsiflari haqida oldindan ma'lumotlar mavjud. Bunday holda, ushbu lug'atlardan ters lug'at yaratish uchun asos sifatida foydalanish mumkin. Masalan, alifbo lug'atini olish va har bir ma'no yoki tavsifni mos keladigan so'zlar ro'yxati bilan bog'lash orqali uni qayta tartiblash imkoni mavjud.

4. Kombinatsiyalangan yondashuv. Ko'pincha ters lug'at yaratish turli usullarning kombinatsiyasini talab qiladi. Masalan, so'zlar va ma'nolar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun qo'lda yaratishdan foydalanish mumkin, keyin esa katta hajmdagi matndan ma'no va tavsiflarni avtomatik ravishda ajratib olish uchun kompyuter matnini qayta ishlashdan foydalansa bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ters lug'at yaratish lingvistik bilim va kompyuter ko'nikmalarini talab qiladigan murakkab, ko'p vaqt/mehnat talab qiladigan jarayondir. Biroq bunday mehnat natijasi ma'no yoki tavsif bo'yicha so'z qidirishda foydali vosita bo'la oladi.

Ters lug'atlarning rivojlanishi va taraqqiyoti bir necha bosqichlarni bosib o'tdi. Teskari lug'atlarni ishlab chiqishning rivojlanish bosqichlarini quyidagicha ajratish maqsadga muvofiq.

1. Qo'lda yaratish davri. Ters lug'atlarni ishlab chiqishning boshida leksikograflar va tilshunoslar ma'no yoki tavsif bo'yicha tartiblangan so'zlarning ro'yxatini qo'lda yaratdilar. Bu til birliklari va uning ma'nolarini chuqur tushunishni talab qiladigan mashaqqatli jarayon edi.

2. Bosma lug'atlar davri. Matbaa rivoji bilan ters lug'atlar bosma kitoblar ko'rinishida paydo bo'la boshladi. Ular foydalanuvchiga an'anaviy alifbo lug'atlaridan farqli o'laroq, so'zlarni ma'no yoki tavsif bo'yicha qidirish imkoniyatini taqdim etdi.

3. Elektron manbalar davri. Kompyuterlar va Internetning paydo bo'lishi bilan ters lug'atlar elektron formatda mavjud bo'ldi. Bu foydalanuvchiga qidiruv funksiyalari va filtrlari yordamida so'zlarni ma'no yoki tavsif bo'yicha tez va qulay tarzda qidirish imkonini berdi.

4. Mashinani o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash davri. Mashinani o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash texnikasining rivojlanishi bilan teskari lug'atlarni yaratish yanada avtomatlashtirilgan. Kompyuter algoritmlari katta hajmdagi matnni tahlil qilish, so'zlarning ma'no hamda tavsiflarini ajratib olish, ularni tegishli so'zlar bilan bog'lashi mumkin.

5. Onlayn lug'atlar va ilovalar davri. Bugungi kunda ters lug'atlar onlayn lug'atlar hamda mobil ilovalar sifatida mavjud. Ular ters lug'atlardan keng foydalanish imkonini beradi,

foydalanuvchiga istalgan qurilmada ma'no yoki tavsif bo'yicha so'zlarni tez, qulay tarzda qidirish imkonini beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ters lug'atlarni ishlab chiqish davom etmoqda, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlarni qayta ishlash kabi yangi texnologiyalar yanada aniqroq hamda samarali ters lug'atlar yaratishga zamin yaratadi.

Ters lug'atlarning tuzilishi (strukturasi) aniq realizatsiya va foydalanish maqsadiga qarab farq qilishi mumkin. Biroq, umuman olganda, ters lug'atlar quyidagi strukturaga ega bo'ladi:

1. Izoh yoki tavsif: foydalanuvchi so'zlarni qidirishi mumkin bo'lgan har bir izoh yoki tavsif ters lug'at strukturasi asosiy elementi hisoblanadi. Bu ta'rif, sinonim, antonim, kontekst tavsifi yoki so'z bilan bog'liq boshqa ma'lumotlardan iborat bo'ladi.

2. So'zlar ro'yxati (so'zlik). Har bir ma'no yoki tavsif shu ma'no yoki tavsifga ega bo'lgan so'zlarning tegishli ro'yxati bilan bog'langan. So'zlar ro'yxati tartibli yoki tartibsiz bo'lishi mumkin. Asosiy so'zlar va ularning variantlari, sinonimlari yoki antonimlarini o'z ichiga oladi.

3. Qo'shimcha ma'lumot. Ters lug'atning tuzilishi, shuningdek, talaffuz, so'z turkumi, grammatik xususiyatlar yoki so'zning kontekstda qanday ishlatilishiga misollar kabi qo'shimcha ma'lumotlarni taqdim etadi. Ushbu ma'lumot foydalanuvchiga so'zlarni yaxshiroq tushunish va nutqda o'rinli qo'llashga yordam beradi.

4. Indeksar va qidiruv funksiyalari. Ma'nosi yoki tavsifi bo'yicha so'zlarni qidirishni osonlashtirish uchun ters lug'atlarda indeksar yoki qidiruv funksiyalari bo'ladi. Bu foydalanuvchiga tegishli so'rovlarni kiritish orqali kerakli so'zlarni tezda topish imkonini beradi.

Shuni ta'kidlash lozimki, ters lug'atning tuzilishi turli xil bo'lishi mumkin, uning tuzilishi aniq talablar va foydalanish maqsadiga bog'liq. Biroq asosiy maqsad – foydalanuvchi so'zlarni ma'no yoki tavsif bo'yicha osongina qidirishi uchun ma'nolarni yoki tavsiflarni tegishli so'zlar bilan bog'lashdir.

Quyida ters lug'atlarning turlariga misollar keltiramiz:

1. Tezaurus. Tezaurusning ters lug'at turi bo'lib, so'zlarning sinonim va antonimlarini ham taqdim qiladi. Masalan, "baxtli" so'zining sinonimlari qidirilsa, tezaurus *quvonchli* so'zini taklif qilishi mumkin.

2. An'anaviy lug'at. Lug'at – bu ma'lum bir fan sohasida qo'llaniladigan atamalarning ta'riflari va izohlarini beruvchi ters lug'at. Masalan, tibbiy matn lug'atida *antibiotik*, *tashxis*, *jarrohlik* kabi tibbiy atamalarning izohlari bo'ladi.

3. Anagrammalar lug'ati – bu berilgan so'z yoki ibora uchun barcha mumkin bo'lgan anagrammalarni topish imkonini beruvchi ters lug'at. Misol uchun, *mushuk* so'zi yozilsa, anagram lug'ati *shumshuk* so'zini taklif qiladi.

4. Qofiyalar lug'ati – berilgan so'z bilan qofiyadosh bo'lgan so'zlarni taqdim etuvchi ters lug'at. Misol uchun, *sevgi* so'ziga qofiyadosh so'zlar qidirilsa, qofiyalar lug'ati *yangi* so'zini taklif qiladi.

Yuqorida keltirilganlar ters lug'atlarning bir necha ko'rinishlari bo'lib, ehtiyoj hamda foydalanish maqsadiga qarab boshqa ko'plab turlari mavjud.

Turli tillarning terskari lug'atlari – so'zlar alifbo tartibida emas, balki oxiri yoki o'zaklari bo'yicha tartiblangan lug'atlar. Ular umumiy morfologik asosga yoki oxiriga ega bo'lgan so'zlarni topishga yordam beradi. Quyida turli tillardagi ters lug'atlarga misollar keltiramiz: 1.

Rus tilining M.Vasmer teskari lug'ati (Обратный словарь русского языка М.Фасмера). Mazkur lug'at mashhur tilshunos Maks Vasmerning asari asosida yaratilgan bo'lib, rus tilining ters lug'ati hisoblanadi. Unda so'zlar o'zak va so'zshakl oxiri bo'yicha tartiblanadi, bu umumiy morfologik asosga ega so'zlarni tez topish imkonini beradi; 2. V.V.Vinogradov ters lug'ati (Обратный словарь русского языка В.В.Виноградова). Bu lug'at tilshunos Valentin Vinogradov asarlari asosida yaratilgan bo'lib, rus tilining ters lug'ati hisoblanadi. Unda so'zlar oxiri bo'yicha tartiblangan bo'lib, bu umumiy morfologik yakunli so'zlarni topishga yordam beradi; 3. Rus tilining A.A.Zaliznyak ters lug'ati tilshunos Andrey Zaliznyak tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u ham rus tilining ters lug'atidir. Unda so'zlar o'zak va so'z oxiri bo'yicha tartiblanib, umumiy morfologik asosli so'zlarni topishga mo'ljallangan; 4. Bilsfeldt G. Обратный словарь русского языка. – Berlin, 1958.; 5. Greve R., Kryoshe G. Обратный словарь русского языка / Под ред. М.Фасмера. – Visbaden, 1958-1959.; 6. Karpeshin I.M. Обратный словарь русского языка; 7. Kudryavseva L.A. Обратный деривационный словарь русских новообразований. – Kiyev, 1993.; 8. Lazova M.B. Обратный словарь русского языка: около 125000 слов. – Советская энциклопедия, 1974. – 944 с.; 9. Обратный словарь русского языка / Науч. конс. А.А.Зализняк, Р.В.Бахтурина, Е.М.Сморгунова. – М., 1974.; 10. Rodkin A.F. Обратный словарь русского языка: около 29000 слов. – Moskva: Azbuka, 2006. // <https://www.labirint.ru/books/101237/>; 11. Русско-английский обратный словарь. Русско-Английский краткий словарь по общей лексике. Russian-English short dictionary of general vocabulary. 2012.; 12. Sazonova I.K. Обратный словарь русского языка. – М., 1974. // <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/083/245.htm>;

Turkiy tillarning bir nechtasida ters lug'atlar yaratilgan: 1. Kungurov R.K., Tixonov A.N. Обратный словарь узбекского языка. – Самарканд, 1968. – 187 с.; 2. Bektayev K.B. Обратный словарь казахского языка. – Алма-Ата, 1971. – 288.; 3. Axtyamov M.X. Обратный словарь татарского языка = Татар телнең кире сузлеге: Ок. 32000 слов. Уфа: Башкир. ун-т, 1999. – 196 с.; 4. Axtyamov M.X. Обратный словарь башкирского языка = Башкорт теленең кире һүзлеге: Ок. 21000 слов. – Уфа, 1999. – 236 с.; 5. Bold J.I. Орчин цагийн монгол хэлний тонгоруу толь. (Обратный словарь современного монгольского языка). – Улаанбаатар, 1976. – 236 с.

Shuningdek, onlayn ters lug'atlar ham mavjud. Tatar, rus, ingliz, qozoq tillarining onlayn ters lug'atlari qidiruv tizimining qulayligi bilan e'tiborli.

Ters lug'atlarni tuzish va nashr etish mazsus leksikografik jarayon bo'lib, unda so'zlar alifbo tartibida yoki foydalanish chastotasiga qarab emas, balki ma'no yoki izohiga ko'ra tartiblanadi. Ters lug'at foydalanuvchiga so'zlarning ma'nosini bilib turib, lekin aniq shakli yoki imlosini eslay olmaganda yordamga keladi. Quyida ters lug'at ishlab chiqish bilan bog'liq bosqichlarni tavsiflaymiz:

1. Maqsadli auditoriyani aniqlash. Birinchi qadam ters lug'at ishlatuvchi maqsadli auditoriyani aniqlashdir. Masalan, bu chet tilini o'rganuvchilar yoki muayyan soha mutaxassislari uchun lug'at bo'lishi mumkin.

2. Leksik materialni to'plash va tahlil qilish. Ters lug'at yaratish uchun so'zlar va ularning ma'nolarini o'z ichiga olgan katta hajmdagi leksik material to'plash kerak. Keyin ushbu material tahlil qilinadi va material ajratib olinadi.

3. Lug'at (so'zlik) tarkibini aniqlash. Bu bosqichda ters lug'at tuzilishi (makro/mikrosturktura) aniqlanadi. So'zlarni mavzuviy guruh, semantik maydon, mavzuviy to'da yoki boshqa tamoyillar bo'yicha tartiblash mumkin.

4. Tahrirlash va tekshirish. To'plangan leksik material uning to'g'riligi va to'liqligini ta'minlash uchun tahrir qilinadi va tekshiriladi. Bu so'z ma'nolarini tekshirish, sinonim va antonimlarni aniqlash va boshqa tuzatishlarni o'z ichiga olishi mumkin.

Ters lug'atlarni tuzish va nashr etish katta kuch va resursni, jumladan, leksik material to'plash va tahlil qilishni, ma'lumotlarni qayta ishlash uchun dasturiy ta'minot ishlab chiqish, axborotni tahrirlash va tekshirish, chop etishni moliyalashtirishni talab qiladi.

Ters lug'atning mohiyati uning so'zlar haqida ma'lumotni shakli yoki imlosiga qarab emas, balki ma'nosi yoki izohiga qarab berishida ko'rinadi. Ters lug'atlarning ba'zi asosiy jihatlarini quyidagicha izohlash mumkin:

1. Ma'no bo'yicha shakllantirish. Ters lug'at so'zlarning ma'nosi yoki izohi bo'yicha tuziladi. Bunda foydalanuvchi turli ma'nodagi so'zni qidirishi va shu ma'noga ega (yaqin) bo'lgan mos so'zlarni topishi mumkin.

2. Ma'no bo'yicha qidirish. Foydalanuvchi so'zning ma'nosi yoki izohini bilib, lekin uning shakli yoki imlosini eslay olmasa, so'zlarni qidirish uchun ters lug'atdan foydalanadi. Foydalanuvchi so'zning ta'rifi yoki izohini qidirsam, lug'at tegishli so'zlarni taqdim etadi.

3. Sinonim va antonim so'zlar. Ters lug'at so'zlarning sinonim va antonimlari haqida ham ma'lumot berishi mumkin. Bu foydalanuvchiga o'xshash yoki qarama-qarshi ma'noga ega bo'lgan muqobil so'zlarni topishga yordam beradi.

4. Illyustrativ misollar. Ters lug'atda foydalanuvchiga aniq ma'noga ega so'zni yaxshiroq tushunish va qo'llashga yordam berish maqsadida so'zning kontekstda ishlatilishiga oid misollar bo'ladi.

5. Yozish va tahrirlashda yordam. Ters lug'at mualliflik matnini yaxshilash uchun muqobil so'z yoki sinonimlarni qidirayotgan yozuvchi, muharrir, umuman, ijodkor uchun foydali vositadir.

6. Lingvistik tadqiqotlar. Ters lug'at lingvistik tadqiqotlarda so'z ma'nolari va ularning o'zaro munosabatlarini tahlil qilishda ham qo'llaniladi. Bunday lug'at tadqiqotchiga o'rganilayotgan birlikning semantik qirralari va so'zlar orasidagi munosabatlarni anglashga yordam beradi.

Demak, ters lug'atlar yozuvchi, muharrir, tarjimon, til o'rganuvchilar va so'zlarni ma'nosiga qarab qidiradigan istalgan foydalanuvchi uchun foydali vositadir. Lug'atning bu ko'rinishi foydalanuvchiga shakli yoki imlosi eslamagan to'g'ri so'zlarni topishga yordam beradi; ularning so'z boyligini rivojlantiradi, lisoniy tasavvurini boyitadi.

Ters lug'atlar turli vaziyat va sohalarda qo'llanilishi mumkin, jumladan:

1. Tahrir: ters lug'at mualliflik matnini yaxshilash uchun muqobil so'z yoki sinonim qidirayotgan yozuvchi va muharrir uchun foydali vositadir. Ular matnning yanada xilma-xil, ma'noning aniq ifodalanishi uchun yaqin ma'noli so'zlar yoki sinonimlarni topishga yordam beradi.

2. Tarjima: matnni aslyat tilidan maqsad tilga tarjima qilishda ters lug'at ma'no yoki ma'noga asoslangan tegishli so'z yoki iboralarni topishga yordam beradi. Bu, ayniqsa, so'zning shakli yoki imlosi bo'yicha aniq moslik bo'lmaganda ahamiyatli.

3. Lingvodidaktika: ters lug'at til o'rganishda, ayniqsa, so'z boyligini oshirish va so'z ma'nolarini tushunish uchun foydali vositadir. Mazkur lug'atlar so'zlarni ma'nosiga qarab topishga yordam beradi, bu esa tilni chuqurroq anglashga yordam beradi.

4. Lingvistik tadqiqotlar: ters lug'atdan lingvistik tadqiqotlarda so'zning ma'nolari va ularning o'zaro munosabatlarini tahlil qilish uchun foydalaniladi. Ular tadqiqotchiga so'zlar orasidagi semantik maydon va munosabatlarni tushunishga yordam beradi, shuningdek, turli kontekstlarda yoki vaqt oralig'i (turli davr)da so'zlarning ma'nolaridagi o'zgarishlarni tahlil qiladi.

5. Krossvord/boshqotirma: teskari lug'at krossvord, boshqotirma va boshqa o'yinlarda leksik savollarni yechishda yordamchi vosita bo'ladi, bu vaziyatda qidirilayotgan so'z ma'nosi yoki tavsifiga qarab so'zlarni topish mumkin.

Demak, teskari lug'at so'z ma'nosi yoki izohiga qarab so'zni topmoqchi bo'lgan ko'p holatlarda foydali bo'ladi. Ular foydalanuvchiga so'z boyligini oshirish, yozish ko'nikmalarini rivojlantirish va tilni o'zlashtirishga yordam beradi.

Tezaurus deb ham ataladigan ters lug'at so'zlar orasidagi sinonimik, antonimik, uyadoshlik va boshqa leksik munosabatlar haqida ma'lumot beruvchi leksikografik manbadir. So'zlarga ta'riflar beradigan oddiy lug'atdan farqli o'laroq, teskari lug'at foydalanuvchiga ma'lum bir so'z yoki ibora uchun muqobil iboralar yoki sinonimlarni topishga yordam beradi. Ters lug'atdagi lug'at maqolasi (yoki lug'atning mikrostrukturasi) odatda quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi:

1. Sarlavha (bosh so'z): lug'at maqolasi sarlavhasi (bosh so'z) qidiriladigan so'z yoki iboradir. Sarlavha (bosh so'z) muqobil variantlar taqdim etilishiga qarab bitta so'z yoki ibora bo'lishi mumkin.

2. Sinonimi – lug'at maqolasi bosh so'ziga o'xshash yoki yaqin ma'noga ega bo'lgan so'z yoki iboralar. Ular foydalanuvchiga nutq yoki yozuvda ishlatish uchun muqobil iboralarni topishga yordam beradi. Sinonimni sarlavhaga yaqinligi bo'yicha, ma'nosi jihatidan eng yaqinidan boshlab saralash mumkin.

3. Antonimlar – lug'at maqolasi sarlavhasiga zid ma'noni anglatuvchi so'z yoki iboralar. Ular foydalanuvchiga nutqda qo'llash uchun zid ma'noli iboralarni topishga yordam beradi.

4. O'zaro bog'liq so'zlar: ma'no yoki mavzu jihatidan maqola sarlavhasi bilan bog'liq bo'lgan bog'langan so'zlardir. Ular sarlavha bilan semantik, morfologik yoki grammatik munosabatlar orqali bog'lanishi mumkin.

5. Illyustrativ misollar: ba'zi ters lug'atlar foydalanuvchiga ularning ma'nolari va ishlatilishini yaxshiroq tushunishga yordam berish uchun kontekstda sinonim yoki antonimdan foydalanishga misollar keltirishi mumkin.

Xulosa. Aytish mumkinki, ters lug'atlar yozuvchi, muharrir, tarjimon va iboralarning xilma-xilligi va so'zlarni ishlatishda aniqlikka ehtiyoj sezadigan mutaxassislar uchun foydali vositadir. Ular so'z boyligini oshirish, shaxs lisoniy imkoniyatini kengaytirish, yozish qobiliyatini yaxshilashga va so'zlar orasidagi munosabatlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Бахтурина Р.В., Мельчук И.А. Рец.: M.L.Alinei. Dizionario inversa italiano. Con indici e liste di frequenza delle terminazioni. The Hague, Mouton and Go, 1962. – 607 с. // Вопросы языкознания. 1965. No 5. – С. 128-133.
2. Кинжебаева Л.Т. Принципы формирования обратных словарей русского языка // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32656519> (Мурожаат санаси: 30.08.2023)
3. Куканова В.В. К постановке проблемы создания обратного словаря калмыцкого языка (предварительные замечания). Монголоведение. 2011; 5(1): 199-206. // <https://mongoloved.kigiran.com/jour/article/view/241> (Мурожаат санаси: 30.08.2023)
4. Сазонова И.К. Обратный словарь русского языка. – М., 1974. // <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/083/245.htm>

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 11 (4) – 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

**Ижтимоий-гуманитар фанларнинг
долзарб муаммолари**” электрон
журнали 2020 йил 6 август куни 1368-
сонли гувоҳнома билан давлат
рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой
тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-
уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).